

1. Molekulová stavba kapalin

1.1 Vznik kapaliny kondenzací

Plyn

Vyjdeme z plynu. Plyn je soustava molekul pohybujících se neuspořádaně všemi směry. Pohybová energie molekul převládá nad energií polohovou. Každá molekula má jinou rychlost, a proto je obraz pohybové energie dosti složitý.

Vznik kapaliny

V plynu existuje určité rozdělení rychlostí molekul. Vyskytují se oblasti, v nichž je pohybová energie molekul nižší než střední pohybová energie – **označujeme fluktuace pohybové energie v plynu**.

Začneme snižovat teplotu plynu do doby, kdy platí: střední pohybová energie dvou blízkých molekul je srovnatelná s jejich polohovou energií – **plyn má teplotu blízkou kapalnění**.

V určitých oblastech, které označíme jako **flukтуаční** má plyn i teplotu nižší a projevuje se polohová energie molekulových sil. V těchto oblastech se molekuly začnou spojovat v soudržné celky a to tímto způsobem:

molekuly se spojí po dvou. Vytvoří molekulové dvojčce, ve kterém kmitají. K nim se přidávají další molekuly a vzniká malá kapka.

Shlukování molekul nazýváme **kondenzací**. Místo kde ke kondenzaci dochází označíme jako **kondenzační jádro**. Tím nám vzniká kapalina.

Co vznik kapaliny urychlí?

Tvorbu kondenzačních jader urychlíme, bude-li v plynu přítomný prach či ionty plynu. Případně pokud nastane adiabatické rozpětí plynu nad kapalinou, páry se ochladí a pozorujeme mlhu.

1.2 Kapka a povrchová energie

Nejprve budeme zkoumat kapku. Kapka se rozpadne či rozteče, je-li tak velká, že tíhová síla působící na její části je větší než její přitažlivé molekulové síly.

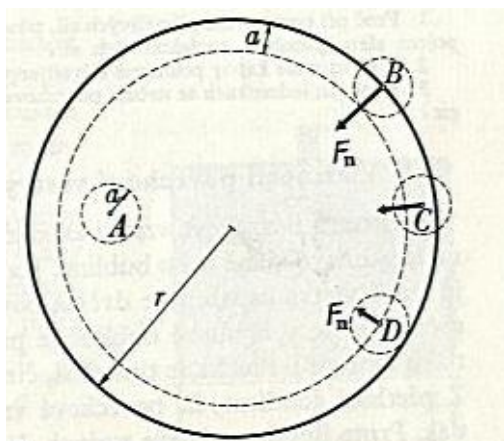
Jak to vypadá v beztlížném stavu (např. vesmír)?

Existují tam libovolně velké kapky a mají vždy tvar koule. Tzn. jedná se o tvar, kdy kapka má nejmenší povrch při daném objemu.

Na prvním obrázku vidíme tvar kapky v našich podmínkách. Má přibližný tvar koule. Na druhém obrázku vidíme kapku zdeformovanou a to díky použití sklíčka. Kapka zvětšuje svůj povrch, ale objem je stejný. Odstraníme-li sklíčko, tak se kapka vrátí do povodního tvaru.

Vysvětlení pružnosti kapky

Aby vznikla soudržná soustava molekul, musí mezi molekulami působit přitažlivé síly. Představme si středový průřez kapkou o poloměru r . Molekulové síly působí na vzdálenost a . Vymezíme okolo zvolené vnitřní molekuly A sféru působení molekulových sil. Molekuly jsou okolo A rovnoměrně rozloženy. Molekula A je přitahována ze všech stran stejně a výslednice sil je nulová. Na přemístění vnitřní molekuly tedy není třeba žádná vnější síla. Molekula je ve volném rovnovážném stavu.

Vytvoříme u povrchu molekulu B. Síly působí jen na půlku a kapky. Výslednice molekulových sil působících na molekulu není nulová. Výslednice sil

působí do středu kapky.

Uvažujeme-li povrchovou vrstvu tloušťky a , platí: síla působící na molekuly blízko pod povrchem je poněkud menší (platí pro molekuly C a D). Tloušťka povrchové vrstvy je 10^{-9} m. chceme-li posunout molekuly C, D směrem k povrchu musíme působit silou opačnou proti původní síle. Tím vykonáme práci a molekuly nabudou větší polohové energie.

Hustota polohové energie molekul v povrchové vrstvě se nazývá **povrchová energie**.

Jednotka je $J \cdot m^{-2}$

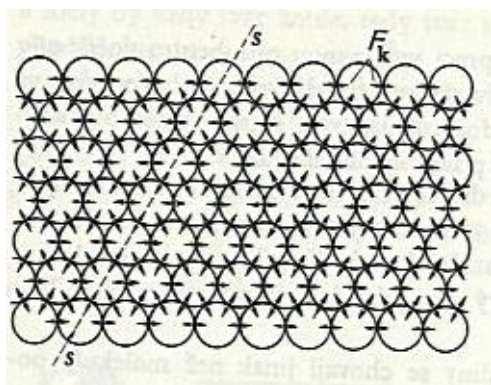
Při stlačování kapky se prací vykonanou působením vnější síly se kapka deformovala a zvětšila se její povrchová energie. **Po uvolnění se kapka vrátí do rovnovážného stavu s nejmenší povrchovou energií.**

Co se stane, když se dvě kapky dotknou?

Dotknou-li se navzájem dvě malé kapky spojí se v jednu větší, protože povrchová energie nové kapky je menší než součet povrchových energií jednotlivých kapek.

Závěr:

Kapalina zaujímá v rovnovážném stavu vždy takový tvar, aby její povrchová energie byla co nejmenší.

1.2.1 Povrchové napětí

Budeme zkoumat povrch kapaliny. Vybereme spolu sousedící molekuly, ležící na čáře s . I na povrchu působí mezi molekulami síly, které jsou vzhledem k povrchu kapaliny silami tečnými. Má-li vybraná řada molekul sousedící molekuly po obou stranách, tečné síly mají výslednici sil nulovou. Síla, která síla působí kolmo k řadě molekul na jednotku délky, určuje **povrchové napětí kapaliny** σ .

Vztah pro povrchové napětí: $\sigma = \frac{F}{l}$ Jednotka:

$$[\sigma] = N \cdot m^{-1}$$

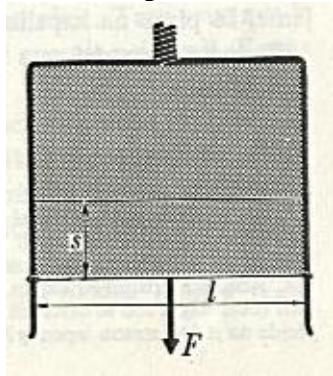
Na čem závisí povrchové napětí?

Na druhu kapaliny, na prostředí nad povrchem. S rostoucí teplotou povrchové napětí klesá.

Závěr:

Povrchové napětí se projeví na styku kapaliny s plynem či s jinou kapalinou nebo i s látkou pevnou.

Odvození povrchového napětí

Chceme-li zvětšit povrch kulové plochy o ΔS , posune se silou F okraj blány o délku Δs . Z toho vyplývá, že změna práce je následující: $\Delta W = F \cdot \Delta s$.

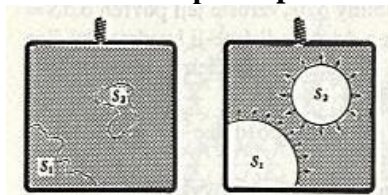
Za F dosadíme: $F = \sigma \cdot l$ a dostaneme vztah: $\Delta W = \sigma \cdot l \cdot \Delta s$. To můžeme v konečném důsledku upravit do vztahu $\Delta W = \sigma \cdot \Delta S$.

ΔS - značí přírůstek plochy blány.

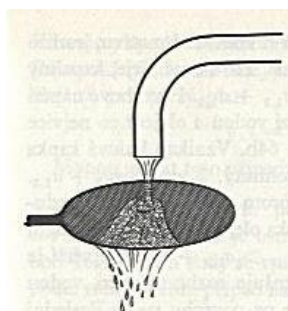
Tato práce zvětšuje energii blány o ΔE a můžeme psát: $\Delta E = \sigma \cdot \Delta S$

Z toho je povrchové napětí $\sigma = \frac{\Delta E}{\Delta S}$.

Povrchové napětí v praxi:

1. Vytvoříme mydlinovou blánu na pevném rámečku a položíme na ni uzavřenou smyčku z tenké nití. Když propíchneme blánu uvnitř smyčky, povrchovým napětím se nit napne do kroužku.

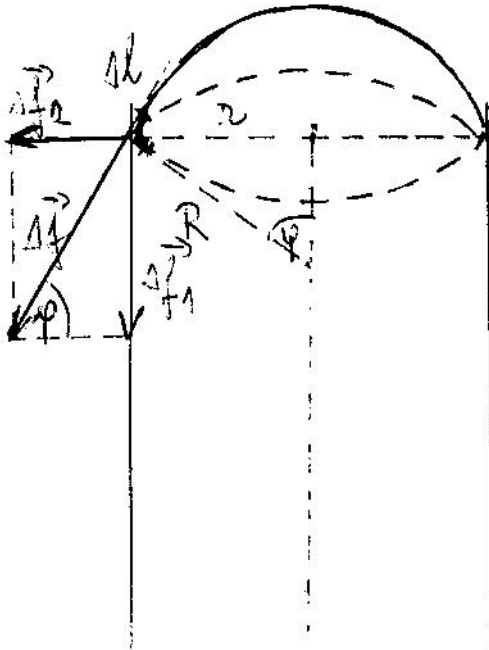
2. Slabý proud vody mydlinovou blánu v sítku neprotrhne. Platí to potud, pokud se molekuly blanky nárazem proudící vody nevzdálí vzájemně více, než je poloměr sféry molekulového působení.

3. Položíme-li jehlu nebo žiletku na povrch kapaliny, pozorujeme, že plave na kapalině a povrchová vrstva se pod ní prohne. Povrchové napětí se s rostoucí teplotou zmenšuje. Při kritické teplotě mizí.

1.3 Vlastnosti povrchové vrstvy kapaliny

Povrchová blána kapaliny se podobá napjaté pružné bláně. Snaží se nabýt tvaru rovny plochy. Vypnutá blána se snaží narovnat a působí tlakem na vrstvy ležící níže. Každá zakřivená povrchová vrstva působí na kapalinu přidavným tlakem, který se přičítá k tlaku, jenž by působil na tutéž kapalinu s rovinným povrchem. Je-li povrch vypuklý je přidavný tlak kladný, je-li vydutý pak je tlak záporný. Tlak označujeme jako **kapilární tlak**.

Odvození kapilárního tlaku

Kapilární tlak se vypočítá $p = \frac{F}{S}$.

Musíme nejprve určit sílu F.

Síly povrchového napětí jsou tečny k povrchu. Celková síla F se vypočítá:

$F = \sum \Delta f_1$. Určíme Δf_1 a to takto:

$\sin \varphi = \frac{\Delta f_1}{\Delta f}$. Δf_1 je $\Delta f_1 = \Delta f \cdot \sin \varphi$.

Výsledný vztah dosadíme do celkové síly F: $F = \sum \Delta f \cdot \sin \varphi$.

Na část obvodu Δl působí síla Δf .

Výpočet Δf je: $\Delta f = \sigma \cdot \Delta l$.

Celková síla F bude mít tvar:

$F = \sum \sigma \cdot \Delta l \cdot \sin \varphi = \sigma \cdot \sin \varphi \cdot \sum \Delta l$.

Určíme si $\sin \varphi$ a to: $\sin \varphi = \frac{r}{R}$. Dále

určíme $\sum \Delta l$: $\sum \Delta l = 2 \cdot \pi \cdot r$ (obvod kruhu) a oboje dosadíme do vztahu pro

sílu: $F = \frac{\sigma \cdot 2 \cdot \pi \cdot r^2}{R}$.

$\frac{\sigma \cdot 2 \cdot \pi \cdot r^2}{R}$

Výpočet kapilárního tlaku: $p = \frac{F}{S}$. Do vztahu dosadíme: $p = \frac{R}{\pi \cdot r^2} = \frac{2 \cdot \sigma}{R}$

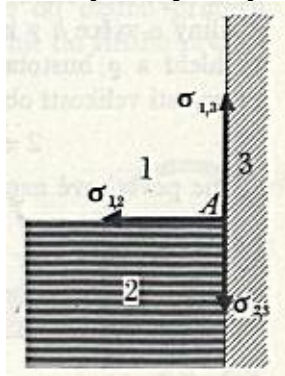
běžně se $R=r$.

Pro povrch válce je kapilární tlak: $p = \frac{\sigma}{R}$.

Pro libovolně zakřivený povrch: $p = \sigma \left(\frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} \right)$, R_1, R_2 – poloměry normálních řezů na sebe kolmých.

Kapilární tlak pro bublinu: $p = \frac{4 \cdot \sigma}{R}$.

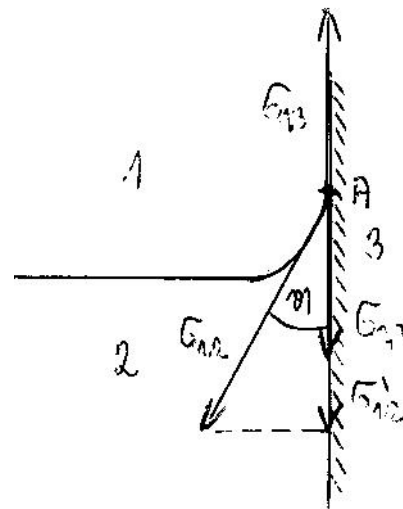
1.4 Styk kapaliny a tuhé látky

Stýká-li se kapalina s povrchem pevného tělesa a se vzduchem, stýkají v bodě A tři prostředí:

1 – vzduch, 2 – voda, 3 – stěna nádoby.

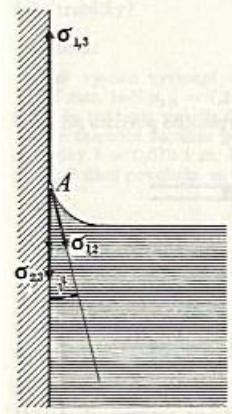
Povrchová napětí na jednotlivých rozhraních označíme $\sigma_{1,2}$ - vzduch, voda; $\sigma_{2,3}$ - voda, stěna;

$\sigma_{1,3}$ - stěna, vzduch.

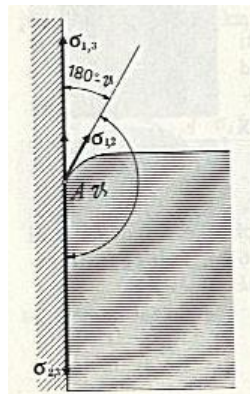
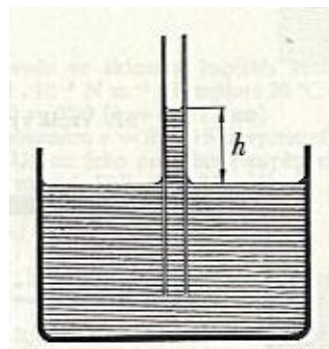
Deformovat se může jen rozhraní voda, vzduch. Rovnovážný stav nastane, jestliže vektor $\sigma_{1,2}$ svírá s vektorem $\sigma_{2,3}$ úhel ϑ a bude platit: $\sigma_{1,3} = \sigma_{2,3} + \sigma_{1,2} \cdot \cos \vartheta$.

Nastanou dva případy:

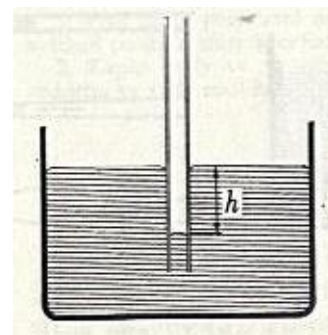
1) $\sigma_{1,3} > \sigma_{2,3}$ - pak platí $\cos \vartheta > 0$ - úhel je ostrý, jak ukazuje obrázek. Povrch vody se vyduje a vystoupí podél stěny. Tento případ nastává při styku vody se sklem a se vzduchem.

Ve vlasové trubičce (kapiláře) se povrch vody zvýší – kapilární elevace.

2) $\sigma_{1,3} < \sigma_{2,3}$ - úhel je tupý. Tento případ nastává při styku rtuti se sklem a se vzduchem. Povrch kapaliny je při stěně vypuklý a snížený.

Ve vlasové kapiláře se povrch sníží – **kapilární deprese**. Tvar povrchu kapaliny v kapiláře – meniskus.

Je-li v kapiláře o vnitřním poloměru r povrch zvýšen (nebo snížen) proti povrchu ve vnější nádobě o výšku h a R je poloměr kapaliny v kapiláře, působí zde dva tlaky: tlak hydrostatický

$$p_1 = h \cdot \rho \cdot g \text{ a tlak kapilární } p_2 = \frac{2 \cdot \sigma_{1,2}}{R}. \text{ Oba tlaky se rovnají: } h \cdot \rho \cdot g = \frac{2 \cdot \sigma_{1,2}}{R}$$

$$\text{Určíme } h \text{ (rozdíl hladin v kapiláře a nádobě): } h = \frac{2 \cdot \sigma_{1,2}}{g \cdot \rho \cdot R}$$

Pro běžné výpočty se $R=r$.

Praktické použití:

Vlhnutím stěn v domech souvisí s kapilární elevací. Výstup vody kořenovými kapilárami a kmenem stromu není možno vysvětlit jenom kapilárními jevy. Ve vodorovné kapiláře o

stálém průřezu se kapka nepohybuje. V kapiláře, jež se k jednomu konci zužuje se kapka kapaliny, jež jeví elevaci, pohybuje do užšího průřezu, kapka z kapaliny, jež jeví depresi, se pohybuje do širšího průřezu.

Proč se půda okopává? Jinak voda vyvztlíná a odpaří se.

Proč se půda stlačuje? Tím v půdě vytváříme kapiláry a voda se dostane k semenům.

1.5 Pára sytá a přehřátá

Máme kapalinu v uzavřené nádobě. Při chaotickém pohybu molekul rychlost některých směřuje k povrchu kapaliny. Práce některých z nich stačí k jejich úniku ze silového pole zbylých molekul, a proto tyto molekuly vyletují z kapaliny a stávají se molekulami páry. Srážky s jinými molekulami a se stěnami nádoby způsobí, že se některé vracejí zpět do kapaliny.

Při konstantní teplotě vznikne mezi kapalinou a párou v uzavřeném prostoru nad kapalinou termodynamická rovnováha. Páru nad kapalinou označíme jako **sytá pára**.

Díky tomu je hustota syté páry za dané teploty stejná. Při zvětšení objemu nebo teploty se rovnováha poruší a další molekuly se mění v páru až do ustanovení nové rovnováhy. Nejvyšší teplotu, při které ještě existuje termodynamická rovnováha,

nazýváme kritická teplota a po jejím překročení jsou v uzavřené nádobě pouze páry přehřáté.

Pro sytou páru neplatí stavová rovnice.

Páry, které nejsou v termodynamické rovnováze se svou kapalinou, se nazývají **páry přehřáté**. Za téže teploty je hustota a tlak menší než u sytých par. Jsou v otevřeném prostoru nad kapalinou, nebo v prostoru, kde není kapalina.

U kapaliny je za každé teploty při povrchu vrstva syté páry, z ní unikají molekuly dále do volného prostoru, kde tvoří páru přehřátou.

Sytá pára je přechodný stav mezi kapalinou a plynem.

Veškerý vývoj mezi kapalnou a plynnou látkou můžete pozorovat na spodním obrázku.

